

1 JUNI 1919.

AFLEVERING 2.

NADruk VERBODEN.

Opgericht door E. HEIMANS, J. JASPERS Jr. en JAC. P. THIJSSE.

REDACTIE

J. HEIMANS, AMSTERDAM.

JAC. P. THIJSSE, BLOEMENDAAL.

ADRES DER REDACTIE:

JAC. P. THIJSSE, BLOEMENDAAL.

UITGAVE VAN:

W. VERSLUYS TE AMSTERDAM.

ADMINISTRATIE:

2e OOSTERPARKSTRAAT 223, AMSTERDAM

Prijs per Jaar / 5.75.

WESTFALEN.

(Vervolg en slot van blz. 7).

Op den 8en Juni 1914 ging ik van Haarlem naar Bielefeld. Ik nam den vroegsten trein uit Haarlem en ging niet, zooals gebruikelijk is, over Bentheim-Osnabrück, maar over Münster. Hiermede had ik een bedoeling. In Karsch, „Flora van Westfalen“, werd bij de meeste zeldzame Orchideeën als vindplaats Nienberge aangegeven. Dit plaatsje ligt aan de spoorlijn Gronau—Münster, zoodat ik nu in de gelegenheid was, eenige uren in de omstreken er van door te brengen.

Meestal gebeurt het, dat, als je met eene bedoeling een streek afzoekt, juist datgene niet vindt, wat je hoopt te vinden, maar nu leek het wel, of de vondsten, waarop ik hoopte, expres langs mijn weg geplant waren.

Toen ik het station verliet, kon ik twee wegen inslaan: één naar het noorden en één naar het zuiden. Deze laatste weg liep in de verte tegen een heuvel op en verdween daar tusschen het geboomte. Ik sloeg dezen in. Na een minuut of 5 geloopt te hebben, begon de weg mij te vervelen en sloeg ik een

smal boschpaadje in. Langs het paadje stonden overal uitgebloeide *Primula's* en *Listera ovata*, de Keverorchis; 't was dus kalkgrond. Even verder zie ik op den grond langwerpige, donkergroene, glanzende bladeren, net jonge Lelieplantjes. Ik groef er een uit en onder aan het blad zat een knolletje als van een Orchidee. Dit beloofde wat goeds, want een Orchidee met zoo'n donker glanzend blad had ik nog nooit gevonden. Het paadje liep dood, dus liep ik maar door het wilde bosch. Opeens... een prachtige *Platanthera*; gauw de stuifmeelbeursjes bekeken, ia, 't was de Bergnachtorchis (*Platanthera montana*).

Even verder, tot mijn groote blijdschap, een reusachtige, uitgebloeide orchidee, met een stengel zoo dik als een pink en groote breede bladeren. De bovenste bloempjes waren nog open. 't Was de Bruine Orchis; *Orchis fusca* of *Orchis purpurea*, zooals hij in de Duitsche Flora's wordt genoemd. Ik begreep nu, dat ik in een Orchideeën-brandpunt was terecht gekomen. Eigenaardig is het wel, dat sommige streken (zooals bij ons Z. Limburg en de Berger duinen) opeens, zonder gemakkelijk verklaarbare oorzaak een veel rijker orchideeën flora hebben dan andere streken. Nog verder in het bosch stonden *Neottia's* bij de vleet en gewoon maar langs een wegrand vond ik, nu reeds, een bloeiende *Anacamptis*, en onder laag hout een *Vliegenorchis* met zijn prachtige fluweelen bloempjes.

Bruine Orchis (*O. fusca*).
Foto C. S.

Langs de walletjes, die de korenvelden van de paden scheidden, stonden *Platanthera bifolia* in knop en ook exemplaren, waarvan men niet zeggen kon of het *Platanthera montana* of *bifolia* was; de stuifmeelklomjes stonden dicht bij elkaar dan bij *montana*, maar verder van elkaar af dan bij *P. bifolia*. Deze vorm bastaard(?)

wordt in Hegi „Flora von Mitteleuropa“ *P. hybrida* genoemd en is slechts hier en daar gevonden.

In dien korten tijd had ik vier, voor mij geheel nieuwe planten gevonden, waaronder drie orchideeën.

Het spreekt vanzelf, dat ik er later in den zomer nog eens een Zondag (5 Juli) heen ging. Het is wel een heele rit, vanaf Bielefeld $\pm 3\frac{1}{2}$ uur sporen, maar in Deutschland kijk je niet op een uurtje.

Ik hoopte bastaarden te vinden van *Anacamptis* en *Gymnadenia*, die er volgens Thijssse (zie „Omgang met Planten“ blz. 103) gevonden moeten zijn, maar ik vond ze niet.

In Münster stapte ik uit en vond langs den straatweg naar Nienberge *Geranium Phaeum*, de donkere *Geranium*. Dichter bij Nienberge was mijn eerste

vondst de Hokjespeul, (*Astragalus glycyphyllos*), die langs de boschweggetjes op kalkgrond zijn eerste groene bloemen liet zien.

Ik bezocht daarna de plekjes, waar ik op 8 Juni geweest was. De *Platanthera*'s bloeiden nog, maar de *Orchis fusca* was geheel uitgebloeid.

Tusschen kreupelhout vond ik op moerassigen grond een menigte *Gymnadenia*'s in reusachtige exemplaren. Een exemplaar had een bloemtros van 22 c.M. lang met ongeveer 140 bloempjes. Hier zocht ik lang en geduldig naar *Anacamptis* en mogelijke bastaarden.

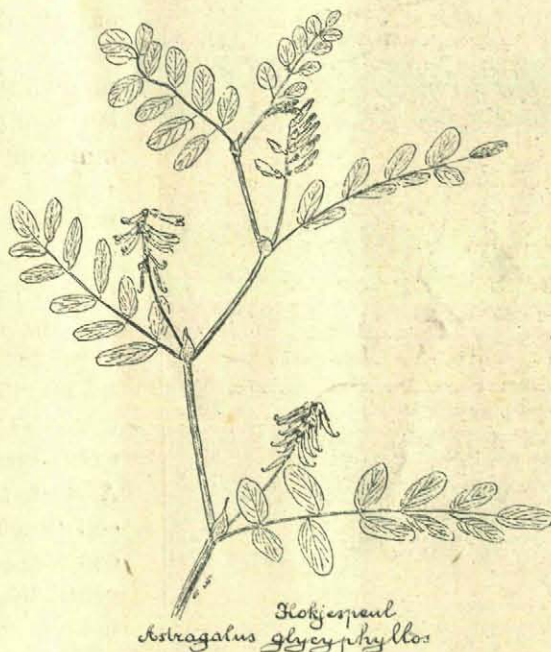
Wel vond ik een Moeraswespenorchis met wit-met-groene bloemen, de kleur rood of paars ontbrak geheel. 't Bleek de variëteit *ochroleuca* te zijn, die bij ons op Terschelling gevonden is.

Toch kon ik mij niet begrijpen, dat ik *Anacamptis* nog niet opnieuw gevonden had; 't is wel eene zeldzaamheid, ook in Duitschland, maar in een streek als deze, had ik haar wel weer verwacht; langs den wegrand, waar ik hem den 8en Juni gevonden had, stond hij niet meer.

Ik doorzocht weilanden en kreupelhout, vooral op noordhellingen (want daar groeit *Anacamptis* dikwijls), tot ik plotseling tusschen jonge sparren een twintigtal van de lang gezochten vond. Prachtig mooi stonden ze daar op hun hooge stelen in het lange gras. De kleur van *Anacamptis* is veel dieper rood dan van *Gymnadenia*, ook de vorm der bloempjes is mooier en ze zijn niet zoo wasachtig.

Tusschen de roode stond een spierwit exemplaar, een zuivere albino! Dit was wel de mooiste vondst van dien dag, want wel zeer zeldzaam komt *Anacamptis* geheel wit voor. Hegi noemt deze albino in 't geheel niet en Schulze zegt: „selten weisz”.

Een ander Orchideeën-brandpunt in Westfalen is het plaatsje Oelde aan den grooten spoorweg van Bielefeld naar Hamm. Eigenaardig is, dat deze Orchideeënrijke streek zich, evenals Nienberge, uitstreckte op de noordhelling van een heuvel, wat wel klopt met den regel, dat vele soorten Orchideeën bij voorkeur op Noordhellingen voorkomen. Op Z.-hellingen brandt n.l. de zon te veel en is de lucht er meestal te droog om een rijken Orchideeëngroei mogelijk te maken. In Karsch stond, dat bij Oelde het Vrouwenschoentje (*Cypripedium calceolus*) gevonden

Hokjespeul
Astragalus glycyphyllos

was. Met het doel, deze te vinden, heb ik naar Oelde twee tochten gemaakt, één op 14 Juni en één op 12 Juli, doch vond het hier al evenmin als bij Nienberge de *Anacamptis*-bastaarden.

Maar een prachtige plantengroei van Orchideeën, Gentianen enz. maakte deze tochten tot de mooiste, die ik dien zomer gemaakt heb. Reeds meteen, toen het bouwland overging in bosch, vond ik ten W. van den weg Stromberg-

Oelde een prachtige plantengroei: plekjes met *Orchis fusca*, *Platanthera montana*, *Berenlook* (*Allium ursinum*), *Pirola minor* en *Orchis maculata*.

Op de hoogte van den heuvel gekomen, stak ik de wei over, om de bosschen ten O. er van te doorzoeken. Hier vond ik weer een nieuwigheid: het bleek Boschvogeltje (*Cephalanthera pallens*), dat op tamelijk droge plaatsen onder hoog houtgewas stond.

De Vogelnest-Orchis (*Neottia Nidus avis*) was in groot aantal aanwezig, soms niet eens geheel in de schaduw en dan in pure klei, nogal vreemd voor een saprophyt.

Op droge plekken vond ik veel de levervormige blaadjes van *Anemone Hepatica*; die kwam hier echt wild voor. In gras, tusschen massa's *Orchis maculata* stonden eenige bloeiende exemplaren van de Eenbes, (*Paris quadrifolia*). Aan den Noordkant van een bosch vond ik een groot aantal *Gymnadenia*'s in knop. Langs een weggetje stonden exemplaren van de Kruisgentiaan. Op een kale, steenachtige Noordhelling, waar ik niets verwachtte, vond ik een 40-tal exemplaren van de Vliegenorchis; een prachtig gezicht leverden die krachtige planten op met hun fluweelachtige insectenbloempjes. Duidelijk waren de twee glimmende vlekjes te zien, waarvan sommige plantkundigen

Vliegenorchis (*Ophrys muscifera*).

Foto C. S.

zeggen, dat ze dienen om de insecten in den waan te brengen, dat er honing aanwezig is, evenals bij *Parnassia*.

Op den 12en Juli ging ik weer voor een geheel dag naar Oelde. Behalve het reeds gevondene, ontdekte ik eenige weilanden, waar de *Gymnadenia*'s bij honderden stonden. Ik vond er met afwijkende lippen, doch in geen flora zie ik die als var. beschreven. Een der mooiste plekjes bij Oelde, dat ik dien dag ontdekte, was een kleine inzinking, waardoor een beekje stroomde. Groote pollen

van bloeiende Gentianen (*G. cruciata*) stonden tegen de Zuidhelling. Dieper omlaag op een plek, die 's winters ongetwijfeld onder water staat, groeiden een 40-tal *Gymnadenia*'s, waaronder twee exemplaren, die zuiver wit waren; *Gymnadenia conopsea* var. *ornithis*, ook al een nieuwe vondst voor mij. Hiertusschen stonden Moeraswespenorchissen, die overigens in Westfalen lang zoo algemeen niet zijn, als in onze natte duinpannen. Behalve aan Orchideeën vond ik dien dag nog *Origanum vulgare*: een labiaat, die op een schermbloem lijkt; de Boschrank (*Clematis vitalba*), *Cirsium acaule*, *Astragalus glycyphyllos*, *Stachys Betonica*, het Ruige klokje, (*Campanula Trachelium*), een albino van de Kale Jonker (*Cirsium palustris* var. *album*).

Een uitgegraven *Gymnadenia* zette ik 's avonds in een bloempot voor mijn slaapkamerraam. Verbazend was de groeisnelheid van den bloemstengel, die ik naging door een stokje bij den bloem te plaatsen en hierop iedere morgen de hoogte aan te geven; 2 cM. per 24 uur kwam dikwijls voor; hoe warmer het weer was, des te vlugger groeide de plant.

Van de Westfaalsche veenflora heb ik iets moois te zien gekregen tijdens een excursie, die uitging van den Botanischen tuin te Bielefeld onder leiding van den Obergärtner Zeun.

Deze ongerepte moerasstreek komt ongeveer overeen met Oisterwijk, n.l. meertjes, waarlangs moerassen en, op de drogere plekken, dennenbosschen. In de meertjes groeiden prachtige waterlelies; in de moerassen veel slangenwortels (*Calla palustris*) en wateraardbei (*Comarum palustre*); op de minder natte plekken Koningsvaren, *Orchis latifolia* en *maculata*, *Listera*, een enkele *Platanthera* en in een weiland een *Gymnadenia*, die ik op zulken kalkarmen grond niet verwacht had. 't Was dan ook een zwak exemplaar.

Op andere plekken, waar de veenkorst nog niet zoo dik was, stonden vleeschetende plantjes, *Drosera rotundifolia* en *intermedia* en *Pinguicula*. In de bosschen om het kasteel Holte vond ik vrij veel Bosch-wederik en de Dubbelloofvaren (*Blechnum spicant*). Langs een watertje was de Nachtvioelier (*Hesperis matronalis*) verwilderd, evenals bij ons langs de Geul.

Over het algemeen geloof ik, dat deze moerasstreek door veel Oost-Nederlandsche hoogveenmoerassen overtroffen wordt.

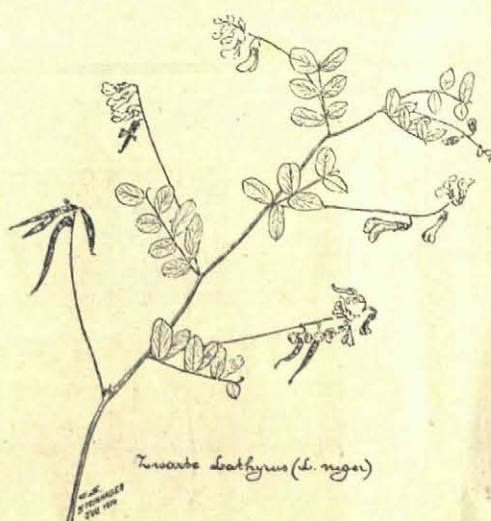

RUIG KLOKJE
CAMPANULA TRACHELIUM

GENTIANA
CILIATA

De onmiddellijke omgeving van Bielefeld in het Teutoburgerwoud vertoonde weer een eenigszins rijkeren plantengroei dan diluviaal-Westfalen; alleen de orchideeën komen er in iets minder aantal

Trifolium latifolium (L. rugosum)

soorten voor. Toch vond ik nog groote hoeveelheden *Platanthera montana* en enkele witte Boschvogeltjes. *Neottia*'s vond ik op twee plekken; eens in een dennenbosch, wat niet veel voorkomt. *Orchis maculata* stond in sommige weiden en tegen de droge half begroeide hellingen kwam de Breedbladige Wespenorchis in massa voor. Geheel afgezonderd van andere exemplaren, in de buurt van *Neottia*'s, vond ik een Wespenorchis, die in veel opzichten van de andere afweek. Ten eerste bloeide hij op 27 Juli reeds volop, terwijl de andere exemplaren, die een veel zonniger standplaats hadden, pas

begonnen. Ook waren de schutbladeren opvallend lang (zie tekening) en was de onderlip goetvormig verlengd. Reeds meer is zoo'n variëteit gevonden. In één der artikels over vacantiereisjes in Duitschland, door wijlen den Heer Heimans, komt ook eene beschrijving en tekening voor van een dergelijke *Epipactis*. Noch in Schulze, noch in Hegi wordt hij echter genoemd.

Langs de lokaal-spoorweg van Bielefeld naar Osnabrück vertoonde zich een zuivere duinpanflora, bestaande uit: *Epipactis*, *Parnassia palustris*, Duizendguldenkruid en bovendien *Orchis maculata*, maar overal, waar ik eenige meters van de baan afging, hield deze plantengroei op, om plaats te maken voor een heideflora, bestaande uit: *Pinguicula*, Heide en Dopheide. Lang heb ik naar de oplossing van dit raadsel gezocht en ten slotte meen ik die gevonden te hebben. Op den spoorweg was namelijk een laag keisteenen met hoog kalkgehalte aangebracht. Het hemelwater, dat op den spoorweg valt, neemt daar wat kalk op, dat zich weer afzet in den grond, vlak bij de baan. Daar, waar nu de grond van nature moerassig was, ontstond een plantengroei, gelijk aan onze moerassige duinpannen, waar diezelfde factoren, n.l. hoog grondwater en hoog kalkgehalte, aanwezig zijn.

In de aan het Teutoburgerwoud grenzende heidestreek waren veel merkwaardige plekjes, waar de kalkrijke en kalkarme grond in elkaar overging. Zoo herinner ik mij een stuk heideveld, waar o.a. de prachtige en zeldzame Stroobloem (*Helichrysum arenarium*) voorkwam.

CENTAUREA SCABIOSA

Deze grond was ongetwijfeld zeer kalkarm. Op eens verscheen Steenthijm (*Calamintha acinos*), mij bekend uit de duinen. Tusschen de blauwe stond ook een wit exemplaar, wat nog al zeldzaam is. Daarna vond ik Breedbladige Wespenorchis onder een paar eikenboompjes. Deze laatste twee planten wezen op een meer kalkrijken ondergrond, wat ook duidelijk te zien was, daar hier de grond zich verhief, om even verder steil op te gaan; hier had de heide plaats gemaakt voor kalkheuvelds, die wij, Nederlanders, al bergen zouden noemen.

Daar waar het bosch niet al te donker was, stonden manshooge *Belladonna's* met hun flets-paarse klokken.

Op steile, steenachtige hellingen schitterden de prachtige, teere trossen van witte bloemen en later de zwarte bessen van het Christoffelkruid of gifbes (*Actaea spicata*).

In de heggen langs de landwegen kronkelde zich de Boscrank (*Clematis vitalba*).

Op dicht beschaduwde hellingen zag ik overal de blaadjes van de Voorjaars *Lathyrus* (*Orob. vernus*) en de bloemen van het Berg-St. Janskruid (*Hypericum montanum*).

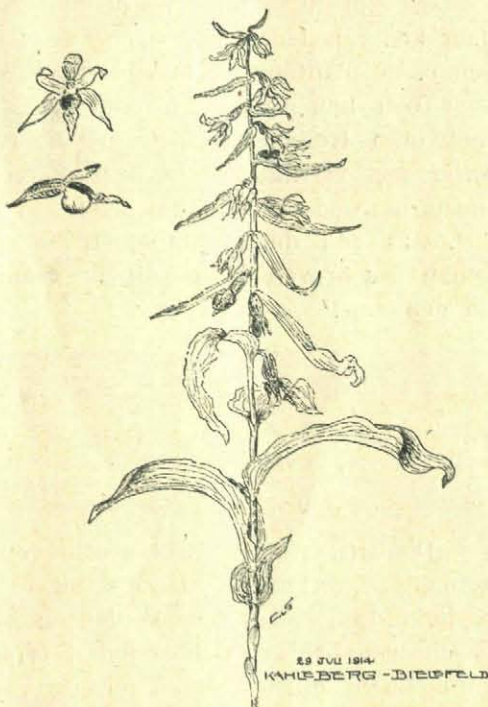
Langs korenvelden stonden soms de Boschlathyrus (*Lathyrus sylvestris*) en het Spiegelklokje (*Specularia speculum*), alle in ons land zeldzame planten.

Zeer algemeen was het Ruige klokje (*Campanula Trachelium*), zoowel de groot- als de kleinbloemige variëteit. Op open plekken verder *Centaurea Scabiosa*. Ook adventiefplanten kwamen er voor.

Langs den spoorweg naar Hannover stonden massa's St. Teunisbloemen (die in Duitschland veel minder algemeen zijn dan in onze duinen) ook het Grijskruid (*Berteroa incana*) en de bleekgele Hennepnetel (*Galeopsis ochroleuca*).

Om Bielefeld heen had het Knopkruid (*Galinsoga parviflora*) zich verspreid onder heggen en in tuinen. De, ook voor Westfalen, zeer zeldzame planten, die ik vond, waren de muurbloem (op de ruïne Sparenburg, vlak bij Bielefeld), *Verbascum Lychnites* (idem), het Zonneroosje (*Helianthemum chamaecistus*), dat ik vond op een Zuidhelling tusschen Bielefeld en Brackwede; ten slotte een prachtig Gentiaantje met gefranjerde bloemblaadjes (*Gentiana ciliata*), dat in Nederland in 't geheel niet voorkomt en die ik ten N. van de stad Bielefeld vond.

Alles te zamen heeft deze zomer (tot 1 Aug.) mij een 100-tal, voor mij,

nieuwe planten opgeleverd; sommige daarvan kwamen in ons land in 't geheel niet voor; de meeste waren in ons land z. z. z. en daardoor vaak nieuw voor mij. Ook het vinden van oude bekenden uit de duinen gaf mij aanleiding tot nieuwe gezichtspunten.

Zoo was het mij nooit gelukt *Gymnadenia's* uit de duinen in den tuin te houden. Een exemplaar van den bergkleigrond heeft echter dit jaar bij mij prachtig gebloeid. Met de *Orchis mascula* en *maculata* is het al evenzoo gesteld; exemplaren van de laatste soort, die van den kleigrond afkomstig waren, zijn veel sterker dan die uit de duinen. Een oorzaak voor dit verschijnsel heb ik niet kunnen vinden, maar heb er mijn voordeel mee gedaan.

Er zijn menschen, die nooit begrijpen kunnen, wat je hebt aan dat zoeken naar kleinigheden. Je moet oog hebben voor het grootsche geheel, voor het landschap, de plantengroei is bijzaak, zeggen ze dan.

Toch kan ik zeggen, dat ik mij, aan het einde van zoo'n dag, wanneer ik met mijn trommel en pers met nieuw gevonden schatten weer naar huis ging, altijd zeer verrijkt voelde, naar ik meen, niet minder verrijkt dan de algemeene natuurbewonderaar genoten heeft.

Lezers van de laatste soort, die vinden dat ik dan toch te weinig het landschap beschreven heb, kan ik geen anderen raad geven dan: „Ga zelf kijken en genieten!”

NASCHRIFT.

Dit artikeltje, in 1914 geschreven, heeft veel, ik hoop niet te veel, van zijn actualiteit verloren. *Lathyrus niger* en *Gentiana ciliata* zijn na dien tijd ook Nederlandsche planten geworden en zoo zijn er meer dingen, die ik nu anders zou geschreven hebben. Ook is het de vraag of we a.s. zomer al met goed fatsoen in Duitschland zullen kunnen reizen, maar we zullen het beste hopen!

1914.

C. SIPKES.

